

GERÇEKLE KURGUNUN BULANIKLIĞINDA YAĞMACI BİR ATAMAN: YERMAK TİMOFEYEV

MEHMET AĞA*

Öz: Yermak Timofeyev'in tarihsel kişiliği, çıktığı Sibiryaya seferinin amacı ve bu seferin sonuçları; Çarlık Rusya tarihine dönük araştırma ve tartışmaların en önemli konularından birisidir. Gerçekten de kimdi bu "Sibiryaya Fatih" diye takdim edilen Yermak Timofeyev? Sibiryaya kapılarına çar ya da Stroganovlar istediği için mi dayanmıştı? Seferini Sibiryaya topraklarını Rus devletine katmak ve bu topraklar üzerinde yaşayan "kâfir"leri Mesih'le buluşturup onurlandırmak için mi yapmıştı? Yoksa işlediği yağma suçlarından ötürü kendisini çara affettirmek isteyen yağmacı bir ataman mı idi? Bu sıradan yağmacı Kossak atamanı nasıl olmuştu da "Sibiryaya Fatih"ne dönüşmüştü? Bu süreçte kilise babalarıyla okur yazarların rolü ne idi? Yermak etrafında oluşturulan ve genellikle kurmaca anlatılardan oluşan yazılı geleneğin meydana gelmesinde sözlü anlatılar ne kadar etkili olmuştu? Bu çalışma da tıpkı bazı son dönem Sibiryalı Rus tarihçilerin yaptığı gibi Yermak Timofeyev konusunu, gerçekle kurgunun bulanıklığı bağlamında ele almış olup yağmacı Kossak atamanının "Sibiryaya Fatih"ne dönüştürülmesi sürecini yazılı ve sözlü geleneklerin üretimleri temelinde tartışmıştır. Çalışma ile Altın Orda Devleti'nin dağılmasıyla birlikte güçlenen ve 16. yüzyılın ortalarından itibaren hızlı bir genişleme ya da yayılma sürecine giren Rusların, tıpkı Batı Avrupa'nın sömürgecileri gibi istila girişimlerini Çarlık döneminde din ve medeniyet eksenli bir şekilde kutsadıkları, bu yönde propaganda aygıtları oluşturdukları, istila girişimlerini, istilacı/yağmacı isim ve kesimleri, kilise ve tarihe not düşenlerce oluşturulan ve siyasi otoritelerce benimsenen kurgusal anlatılar üzerinden sonraki nesillere aktardıkları tespit edilmiştir. Sovyet döneminde bu kurgusal anlatıların çar, din ve kiliseden arındırıldıkları görölmüştür. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Çarlık dönemini sahiplenen siyasi iktidarların Sovyet dönemindeki çar, din ve kiliseye dönük ambargoya son vererek imparatorluk yıllarının "milli kahramanları"nın heykellerinin çarlar tarafından işgal edilen şehirlere dikilmesi sürecine hız vermelerinin, politik amaçlarla çıkarlar dikkate alınmadan yorumlanmasının mümkün olmadığı görölmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yermak Timofeyev, Sibir Hanlığı, Ruslar, Tatarlar, kurgu, anlatı.

A MARAUDER ATAMAN IN THE BLURRY OF FICTION AND REALITY: YERMAK TIMOFEYEV

ABSTRACT: The historical personality of Yermak Timofeyev, the purpose of the Siberian expedition and the results of this expedition are one of the most important research and discussion topics regarding the history of Tsarist Russia. Indeed, who was this "Conqueror of Siberia" Yermak Timofeyev? Did it come to Siberian borders because of the Tsar or Stroganovs? Did he make this expedition to add Siberian lands to the Russian state and to bring and honor the "infidels" living in these lands with Christ? Or was he a marauder waiting to be

* Prof. Dr. , Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mehmet.aca@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3132-4086,

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date): 25.05.2020, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 01.06.2020)

forgiven by the tsar for the crimes he committed? How did this marauder Cossak ataman turn into the “Conqueror of Siberia”? What was the role of literary writers and church fathers in this process? How influential were the oral narratives in the formation of the written tradition that was created around Yermak and generally composed of fictional narratives? This study, just like some Siberian Russian historians, discussed the subject of Yermak Timofeyev, which was considered in the context of reality and fiction blur, the process of translating a Cossak ataman into “Siberian conqueror” based on oral traditions and written production. With this study, the Russians who got stronger with the dissolution of the Golden Horde State and entered into a rapid expansion or expansion process since the middle of the 16th century, just like the Western European colonists, they blessed the invasion attempts in the axis of religion and civilization during the tsarist period; in this direction they developed propaganda devices; With fictional narratives adopted by clergy, historians, and political authorities, they transferred the names of occupation and invader / marauder to future generations. But it was seen that these fictional narratives were purified from tsar, religion and church in Soviet period. After the dissolution of the Soviet Union, the political powers that to adopted the tsarist period ended the embargo on the tsar, religion and church in the Soviet era and sculptures of the “national heroes” of the imperial years were erected in the cities occupied by the tsars. As a result, under the effort to speed up the process of erecting these sculptures in cities occupied by the tsars have been determined that there are political goals and interests.

Keywords: Yermak Timofeyev, Sibir Khanate, Russians, Tatars, fiction, narrative.

Giriş

3 Ağustos 2016’da Rusya Federasyonu’nun Sibirya Federal Bölgesi’nde yer alan Omsk şehrinde, Tatarların bütün itirazlarına rağmen Yermak heykeli açıldı. Yermak’ın heykelleri sadece Omsk’a değil; Tomsk, İrkutsk, Tobol gibi şehirlere de dikildi.¹ Peki, kimdi bu Yermak Timofeyev? Putin’in, Kazan Hanlığı’nı ortadan kaldırarak Rusların Türk Dünyası’na yayılmasının önünü açan Korkunç İvan’ın yanı sıra, Yermak’ın da heykellerini diktirmesi ne anlama geliyordu?

Tatarların gözüne sokulurcasına Batı Sibirya şehirlerine Korkunç İvan’la birlikte heykelleri dikilen “Sibirya Fatih” Yermak Timofeyev’in Bolşevikler tarafından sona erdirilen Çarlık dönemine sahip çıkan Putin yönetimi için ne anlama geldiğini, Rusya’yı yönetenlerin Ruslar için nasıl bir kimlik inşa etmeye çalıştıklarını, en önemlisi de başta Tatarlar olmak üzere Rus olmayan milletlere ne tür bir mesaj verilmek istendiğini anlamak için önce Yermak’ın kimliği üzerinde tarihçilerin aktardıkları bilgiler ışığında durmak; ardından da Yermak gibi yağmacı bir Kossak atamanının “Sibirya Fatih”ne dönüştürülmesi sürecini Ortodoks din adamları, Rus resmi tarihçiliği ve sözlü gelenekler temelinde analiz etmek gerekmektedir.

Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin’in Çarlık Rusya’nın sömürgeleştirme politikalarını olumladığını, Korkunç İvan ile Rusların Küçüm Han liderliğindeki Sibir Hanlığı’nı ortadan kaldırmalarının “yolunu açan”

¹ Yermak’ın heykelleri Batı Sibirya şehirlerine 1839’dan itibaren dikilmeye başlamıştır. Heykel dikmeye, 2000’lerin başından itibaren hız verilmiş olup 2015’te Tomsk’ta dikilen heykelin yazıtına “Sibirya’nın Fethi” yazılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. (Agapov, 2016)

Yermak'ı Rusya Federasyonu bünyesinde yaşayan Tatarların adeta gözüne sokmak istediğini gösteren bu tutumunun merkezinde yer alan Yermak Timofeyev, yağmacı bir Kossak atamanıdır. Akdes Nimet Kurat'ın anlatımına göre aslen Türk kökenli olan Stroganovlar adlı zengin bir ailenin Kama Nehri'nin baş kısmında ve Ural sahasında geniş bir bölgeyi elde etmesi üzerine Sibir hanı Küçüm, bunlara karşı harekete geçmiş; Stroganovlar da Kossaklardan serseri bir grubu davet etmişlerdir. Bunların lideri olan Yermak, 1581'de Küçüm Han'a karşı harekete geçmiş; Kossaklar ateşli silahları sayesinde, sayıca çok az olmalarına rağmen Küçüm Han'ı yenip Sibir Hanlığı'na son vererek hanlığa ait toprakları Moskova çarının arazisi ilan etmişlerdir. Sibir'in baştanbaşa ele geçirilmesi ise 1593-1604 yılları arasında tamamlanmıştır. Sonra farklı Kossak ve Rus grupları, Doğu Sibir yönünde ilerleyerek Yakut ve Buryat topraklarını ele geçirmişlerdir. Böylece, XVII. yüzyıl ortalarında Doğu Sibir de Rusya'nın bir parçası haline gelmiştir (Kurat, 1987: 168).

Yağmacı kimliği ile sadece Müslüman Tatarların değil, Ruslarla diğer bazı milletlerin de başına bela olan Yermak'ın kimliği ve Korkunç İvan için ne anlama geldiği, eski Moskova sefiri Galip Kemalî Söylemezoğlu tarafından da Rus tarihçiliğinin verileri esasında ele alınmıştır. "Rusya Tarihi"nin yazarı Sönmezoğlu'na göre Rus ordularının Livonie'deki ağır yenilgisi üzerine öfkeden çıldıran ve oğlu ile girdiği şiddetli bir tartışma sırasında elindeki demir asayı başına vurarak onun ölümüne sebep olan, ardından da ciddi ruhsal ve bedensel rahatsızlıklar yaşamaya başlayan Korkunç İvan'ın huzuruna gelen bir heyet -ki heyet Kossak atamanı Yermak tarafından gönderilmiştir- Çarlık Rusya'nın Sibirya'ya yayılma girişimlerinde etkili olmuştur (Söylemezoğlu 1939: 140-141).

Yermak hakkında bilgi veren bir başka isim olan W. Bruce Lincoln, önce Kazan Hanlığı'nın akıbetini yaşamak istemeyen Sibir Hanlığı'nın Küçüm Han'ın girişimleriyle iç kargaşadan sıyrıldığını, Küçüm Han'ın Kırım Hanlığı'nın güneyden Rusya üzerine harekete geçmesini fırsat bilerek son bir parti kürk gönderip savaş hazırlıklarına başladığını, 1572'de Kama boyundaki Stroganovların kontrolündeki yerleşim birimlerini basmak üzere yerel müttefiklerini gönderdiğini, bunların yüze yakın Rus'u öldürdüklerini, bu sırada başka cephelerde de savaşan çarın Stroganovlara tetikte olmalarını bildirdiğini yazar. Ardından da Stroganovların ertesi yıl gerçekleşen Tatar saldırısı karşısında Çar İvan'a, savunma savaşı yapmak yerine savaşı Küçüm Hanlığı içine yaymak için dilekçe sunduklarını, İvan'ın Stroganovlara çarın memuru olarak Sibirya'yı istila etmeleri için izin ve yetki verdiğini fakat Stroganovların Tatarları yenebilecek bir güce ve silaha sahip olduklarına inanmayarak onlara geri çekilme emri verdiğini, Stroganovların Sibirya'dan gelen saldırıların sıklaşıp güçlenmesi üzerine İvan'ın emrine uymayarak savaşı Sibir Hanlığı içlerine taşıma kararı aldıklarını, bunun için de Kossak çetelerini tuttuklarını kaydederek Yermak'ın başında bulunduğu Kossak çeteleriyle Sibir Tatarlarına karşı verdiği mücadeleyi ayrıntılı bir şekilde anlatmaya girişir (Lincoln, 1996: 30-33).

Lincoln'ün (1996: 33) de ifade ettiği üzere, Kossakların Rusya'nın güneyinde uzun bir eşkıyalık geçmişleri vardı ve Rusya'nın en cesur savaşçıları olarak nam salmışlardı. Kossakların cesaretlerine uygun bir lider arayan Stroganovların Yermak Timofeyev'i seçmeleri doğru bir seçim olmuş; Yermak'ın liderliğindeki Kossaklar, Stroganovlar ile Ruslara Sibir Hanlığı'nın kapılarını açmışlardır. Lincoln, Stroganovların emrine giren Yermak ve adamlarının Küçüm Han'a karşı verdikleri mücadele ile ölümlü akıbetleri hakkında şunları kaydetmiştir:

“Nikita ve Maksim Stroganov, Yermak'ın ordusunu Rusya'da o gün bulunabilecek en iyi silahlarla donatmak için yirmi bin ruble harcamışlardı ki, bu para o anda çarın bile bulabileceğinden çok fazlaydı. Kucum Han'ın ordularının ok, yay ve mızraklarına karşı Yermak'ın Kossakları'nda, 1 Eylül 1582 günü Stroganovlar'ın Chusovaia Nehri'ndeki kalelerinden birinden yola çıkıldığında tüfekler, kılıçlar, kargılar ve birkaç tane de küçük top vardı. Ellişer kişilik bölüklere bölünmüş ordunun her bölümünde un, tuz, barut ve kurşun yüklerinin yanı sıra ruhani destek olmak üzere üç papazla bir kaçak keşiş de bulunuyordu. Yermak ve adamları güney Rusya'daki atalarının yüzyıllardır nehirlerde geliştirdikleri yüksek kenarlı teknelerden bir filoyla yola çıkmışlardı. Kossaklar ilk başta Chusovaia Nehri'nde teknelerini Urallar'a kadar çektiler. Nehir daralıp da sığılasınca teknelerini sırtladılar ve dağın öte yanına geniş nehirlerle kadar taşındılar. Stroganov kalesinden ayrıldıklarından beş hafta sonra Sibiry'a varmışlar ve Rus bayrağını Bering'e taşıyacak olan sekiz bin kilometrelik yolculuklarının ilk ayağına başlamışlardı. İlerki yıllarda binlerce avcı ve tüccarın izleyecekleri yolda günde altmış dört kilometre yaparak ilerlerken Kuçum'un yerli müttefiklerinin, onları ok yağmuruna tuttıkları küçük yerleşim bölgelerinden geçtiler; ancak teknelerinin kenarlarının yüksek olması kendilerini kalkan gibi koruduğundan herhangi bir kayıp vermemişlerdi. Yermak ve adamları Perm'den ayrıldıktan iki ay sonra Kuçum Hanın başkenti İsker'in yakınlarına vardılar. 19. yüzyıl sonlarına kadar batı Sibiry'a da en büyük Rus kenti olacak olan geleceğin Tobolsk'u yakınlarında Kossaklar, Kuçum Han'ın yeğeni Mehmet Kul'la 26 Ekim 1582'de Sibiry tarihini akışını değiştirecek olan bir savaşa tutuştular. İç Asya dağlarından Kutup okyanusuna akan büyük Sibiry nehirlerinin en batıdaki olan İrtiş kıyılarında Tatarlar'ın saldırısını tüfek ateşiyle karşıladılar, Mehmet Kul yaralandı ve savaşçıları düşmana bir tek kayıp verdiremeden çekildiler. Yermak ile adamları o akşam, geleneksel olarak 'Sibiry'nın fethi' denen olayı kutlamak için İsker'i işgal ettiler ve Kossak adetlerine uyarak Kuçum'un depolarını dolduran samur ve siyah kutup tilkisi kürklerini paylaştılar. Geldikleri nehirler donduğundan Ruslar, Sibiry'da ilk kışlarını geçirmek üzere orada yerleştiler. Yermak, Stroganovlar'ın paralı askeri olmasına karşın Sibiry'yı, daha önceki nehir korsanlığını bağışlatmayı umarak Korkunc İvan adına teslim almıştı. Bu nedenle 1583 ilkbaharında, Perm'deki patronlarına zaferini bildirirken, ikinci komutanının liderliğinde bir heyeti de Rusya'nın Moskova'daki çarına gönderdi. Yermak çara pek az Rus'un kendisine sunabileceği armağanlar göndermişti. İyi bir samur kürkün bir köylü ailesinin yıllık kazancının on katından fazla olduğu ve bir siyah tilkinin, samurun fiyatının on katı olduğu o günlerde Yermak'ın Kossakları yanlarına iki bin dört yüz

samur, sekiz yüz siyah tilki ve iki bin kunduz kürkü almışlardı. Bu armağanın değeri Stroganovlar'ın, Yermak'ın ordusunu donatmak için harcadıkları paranın beş katıydı ve Ruslar'ın ilerki yıllarda Sibiry'a dan alacaklarının yanında çok küçük kalıyordu. Çarın gözüne girmek açısından Yermak'ın adamları Moskova'ya 1583 yazının en uygun anında varmışlardı. Ruslar sonunda Polonyalılar ve İsveçliler'le savaşlarını sona erdirmişlerdi. Çeyrek yüzyıldan beri Baltık savaşları yükünden ilk kez kurtulan çar artık doğuda Stroganovlar'ı desteklemeye hazırды. Korkunç İvan, gözüne girdiğini göstermek için Yermak'a, üzerinde Moskova hükümdarlarının çift başlı kartalı bulunan bir zırh gönderdi. Sonra unvanları arasına 'Sibirya Çarı'nı da kattı ve ileri gelen komutanlarından birinin önderliğinde üç yüz kişilik bir birliğini, elde ettikleri ödülü koruyabilmelerinde yardımcı olmak üzere Kossaklar'a gönderdi. Bu arada Yermak, Kuçum'un nehrin yukarısındaki yeni üssünden gönderdiği baskıncılarla savaşıyordu. 1583 Şubatı'nda Kossaklar Mehmet Kul'u ele geçirip Moskova'ya gönderdiler. Tatar komutanı, Korkunc İvan'ın ölüm döşeginde Ruslar'a sadakatini bildirdi. Yermak, Kuçum'un ordularının kalıntılarına karşı yaptığı büyük savaşları kazanıyorsa da Tatarlar ve Ostiak müttefikleri küçücük gücünü aşındırmaktaydılar. Sibiry'a da ikinci bir kış geçirmek için malzemeye, baruta ve çarın askerleriyle gönderdiği güllelere ihtiyacı vardı. Ancak bunlar kar başlamadan yetişemeyince Yermak bir yıl önce kendisiyle dağları aşmış olan bir avuç adamıyla kaldı. 1584'te yeni malzeme ve asker görünmeyince Kossaklar üçüncü Sibirya kışından sağ çıkmaları olasılığının pek az olduğunu biliyorlardı. Çarın askerleri bir yıl geç olarak 1584 Kasımı'nda Yermak'ın kampına vardıklarında getirdikleri malzemenin tümünü ya kullanmışlar ya da kaybetmişlerdi. Kossaklar da Moskova'dan çok miktarda malzeme bekledikleri ve Kuçum'un Tatarları'yla sık sık savaştıkları için bu kadar insanı beslemeye yetmeyecek miktarda yiyecek toplamışlardı. Sibirya kışı olanca gücüyle üstlerine çöktüğünde durumları gerçekten umutsuzdu. Tarihçilerden biri şöyle yazıyor: "Çok insan öldü. İnsanlar açlıktan ölmüş olan arkadaşlarının cesetlerini yemek zorunda kaldılar." Açlık ve iskorbüt insanları kırarken Tatarlar da açlıktan ölmekten kurtulanların üzerine saldırılarını arttırdılar. Yaz geldiğinde Moskova'dan yeni gönderilen bir heyet, Yermak'ın ordusundan kalanları aramakla meşgulken 5 Ağustos 1585 gecesi Tatarlar, Yermak ve adamları nöbetçi çıkaramayacak kadar bitkin bir durumda yattıkları sırada baskın yaptılar. Tatarlar ilk saldırılarında çok adam öldürdülerse de Yermak ellerinden kurtuldu, nehre koştu ve yüksekten, kıyıya yakın yerde demirlemiş olan teknelerden birine atladı. Ancak mesafeyi iyi ayarlayamadığı için derin suya düştü ve çarın 'fethi'ni kutlamak için gönderdiği zırhın ağırlığı kendisini dibe çekti. Yermak'ın ordusu lidersiz kalınca kazandıkları ganimeti kaybetmemek için Urallar'a gerilemeye başladılar." (Lincoln, 1996: 34-36).

Yukarıdaki kaynakların aktarımları özetlenecek olursa Yermak, bir Kossak atamanı olup yaptığı yağmacılık ve işlediği cinayetler nedeniyle Rus Çarı İvan'ın takibine uğramış biridir. Yermak ile adamları, Korkunç İvan'ın kendilerine 1558'de kiraladığı Kama Nehri'nin iki kıyısındaki "boş toprakları, sık ormanları, ırmakları, gölleri ve boş adaları" içeren dokuz milyon dönüm arazi üzerindeki

altın, gümüş, bakır ve demir madenlerini Moskova'daki yetkililere bildirme koşuluyla işleten Stroganovların Sibir Hanlığı'nın saldırılarını bertaraf etmek ve savaşı Sibir Hanlığı içlerine taşımak amacıyla tutarak ateşli silahlarla donattıkları yağmacı gruptur. Stroganovların eline tutuşturdukları ateşli silahlarla Sibir şehrini ele geçiren Yermak, bu başarıyı Moskova'daki çarın gözüne girmek ve kendini bağışlatmak için kullanmıştır. Elde ettiği başarının bedelini Küçüm Han'ın adamlarının ani baskını sırasında çarın hediye ettiği demir zırh nedeniyle düştüğü suda boğularak ödeyen Yermak; Çarlık yönetimi, özellikle de Rus olmayan “yaban”ları “kâfirlik”ten kurtararak Hristiyanlaştırmayı amaçlayan ve çar yönetiminin sömürgeleştirme girişimlerine İsa'nın dinini yaymak adına her türlü desteği veren Ortodoks din adamları tarafından ululanmış; “Sibirya Fatih”i olarak takdim edilmenin yanı sıra, bir aziz mertebesine çıkarılarak ikonik bir figüre de dönüştürülmüştür. Onun bir aziz mertebesine çıkarılması ve “Sibirya Fatih”i olarak takdim edilmesi sürecinde, bütün bunların yanı sıra genellikle bir güncellemeden geçirilen sözlü rivayetler de etkili olmuştur. Muktedirler, din adamları ve tarihçilerin yanı sıra sözlü anlatılar da devreye girmiş; yağmacı Kossak atamanı olağanüstülük ve kutsallıklarla donanmış bir anlatı/halk kahramanına dönüştürülmüştür.

Yağmacıdan Kutsanmış “Sibirya Fatih”ine

Lincoln; popüler kahramanlarda sıklıkla görüldüğü gibi zaman geçtikçe Yermak'ın insanlar üzerindeki gücünün giderek arttığına, Ruslar için küçük bir Tatar hanlığının değil, bütün Sibirya'nın fatihi olarak bir halk kahramanına dönüştüğüne dikkat çekmiştir. Lincoln'un tespitiyle yıllar sonra Rus halk kitlelerinin baskı dönemlerinde güç aldıkları tarihi halk şarkıları, bu bir zamanların nehir eşkıyasını korkusuz bir kahramana ve talihsizlerin koruyucusuna dönüştürmüştür. Yalnız insanlar Sibirya kamp ateşlerinin çevresinde toplandıklarında Yermak, Rusya'nın Kral Arthur'u olmuştur. Tatarlar arasında ise Yermak, hastaları iyileştiren ve ezilmişlere zaferi garantileyen kahraman bir ruha dönüşmüştür. Tatar efsanelerinde Küçüm'ün adamlarının sudan çıkardıklarında cesedinin bozulmadığı, onu gizlice nehir kıyısına gömdükleri ve mezarından geceleri ancak Sibiryalıların görebildiği bir ateş sütunu yükseldiği anlatılmıştır. Daha sonraki yıllarda Rusların Sibiryalı bir müttefiki, kendisini düşmanın karşısında yenilmez yapacağına inanarak çardan Yermak'ın zırhını bile istemiştir (Lincoln, 1996: 36).

Stroganovların hizmetine girene kadar çar safında Polonya ordularıyla savaşan ve ünlü bir eşkıya olarak çarın koruması altındaki tüccar gemilerini yağmalayan Yermak Timofeyev; Lincoln'un ifadesiyle sadece Ruslar arasında değil, Ruslar tarafından sömürgeleştirilen bazı Tatar grupları arasında da efsanevi bir kişiliğe bürünmüştür. Bu durumu, yerli halkların zihninde oluşan “güçlü, yenilmez ve uygar Rus miti” ile ilişkilendirerek izah etmek mümkündür. Ayrıca Rus hegemonyasının sömürgeler arasında sadece siyasi, ekonomik ve askeri temellere yaslanarak kök salmadığını; bunda din, kültür ve dil gibi unsurların da etkili olduğunu unutmamak gerekir. Fethedilenlerin fatihlerin tarih, kültür ve

dillerinden etkilenebildikleri, onlara ait bazı kültürel unsurları sahiplenip içselleştirerek yerelleştirebildikleri bilinen bir şeydir. Elbette bu durum, fethedenlerin de fethedilenlerin kültür ve geleneklerinden etkilenebildikleri, hatta fethedilenler arasında asimile olabildikleri gerçeğini görmezden gelmeyi gerektirmemektedir. Yeri gelmişken bu tür bir sahiplenme sürecinde Yermak'ın Türk ya da Tatar asıllı olduğu iddialarının da etkili olmuş olabileceğini belirtmekte yarar vardır.² Bu iddia, Rusların Sibir Hanlığı'nın ortadan kalkmasında olumsuz bir rol üstlenmediği, yıkımın Tatarların kendi aralarındaki anlaşmazlık ve çatışmalarından kaynaklandığı yönündeki propagandayı da desteklemiştir.

Rus resmi tarihçiliği, istila ve sömürgeleştirme girişimlerini “ilhak” (egemenlik altına alma) değil de “iltihak”, yani gönüllü katılım ya da birleşme olarak takdim etmiştir. Nitekim, Yermak ve ekibinin askeri operasyonları da Sibiry halklarını özgürleştirme kapsamında değerlendirilmiştir. Ruslarla gönüllü bir birleşmeye giden yerli halklar, bir yandan yerel sömürgecilerin elinden kurtuluyor diğer yandan da özgürlük ve medeniyet kavramlarıyla tanışıyorlardı. Rus siyasileriyle elitlerinin, bu propagandayı zaman zaman sömürgeler arasından yetişen isimlerin ağzından ve kaleminden de dillendirdikleri bilinen bir husustur.

Yağmacı Kossak atamanı Yermak'ın dinî otoritelerce kutsanmaya başlaması, 17. yüzyıldaki Oyrot (Kalmuk) istilasına denk gelmiştir. Yermak'ın dinî otoritelerce yazılı metinler üzerinden kutsanmasında Oyrot (Kalmuk) istilaları karşısında Kossakların desteğini alma düşüncesinin yanı sıra, Sibiry'nın Ruslarca işgalinin Tanrı'nın bir arzusu olduğu ve bu arzunun gerçekleşmesi için de Yermak'ın seçilmiş olduğu inancı etkili olmuştur. Burada Yermak'la ilgili anlatıların ortaya çıkmasında, din adamlarınca kısmen sözlü kaynakların anlatımlarından da yararlanılarak yazılan metinlerin, başka bir deyişle yazılı kültür ortamının rolüne dikkat çekmekte yarar vardır. Yermak'ın Rus tarihçiliğinde yer almaya başlaması da 17. yüzyılın sonlarına denk gelmiştir. Sibiry tarihi ile ilgili kitaplar; bu dönemden itibaren Yermak'tan söz etmeye, Yermak'ın “millî kahraman” ve “Sibiry'nın Fatihi” olarak takdim edilmesine katkıda bulunmaya başlamışlardır. Tobolsklu Rus tarihçi Semen Ulyanoviç Remezov'un (17. yüzyılın sonları-18. yüzyılın başları) yazdığı “İstoriya Sibirskie” adlı kronik, Sibiry'nın işgalinin büyük ölçüde Yermak'ın kişisel çabalarından kaynaklandığı efsanesinin temellerini atmıştır. Remezov'un kroniği, yağmacı Yermak'ın din yayıcı bir aziz imajına büründürülmesine yönelik çabalara önemli katkılar sunmuştur. Böylece Sibiry'nın Yermak tarafından fethinin mitolojik ve dini konsepti, 17. yüzyılda bütünüyle oluşmuştur. Yermak, artık “Sibiry Fatihi” bir azizdir. Sibiry'nın fethi Tanrı'nın dileğidir ve bu dileği

---

² Yermak'ın Türk kökenli olduğu üzerinde duran son dönem yazarlarından Zuyev ile Kadırbayev, Yermak'ın Nogay asıllı olduğunu ileri sürmüştür. “Kazak” adlandırmasının Türkçe ile olan ilgisine de dikkat çeken Zuyev ile Kadırbayev, yazılı kaynaklarda yer alan anlatımlardan da yola çıkarak Yermak ile ünlü seferinin Türk bağlamını gözler önüne sermeye çalışmıştır (Zuyev ve Kadırbayev, 2000).

yine Tanrı tarafından seçilmiş olan Yermak gerçekleştirmiştir. Çarlık Rusya, Rus olmayan milletlerin topraklarını Tanrı adına “fethetmiş”; yerli halkları Tanrı’nın diniyle buluşturmak için çabalamıştır. Böylece çarların sömürgeleştirme girişimleri, kilise babaları sayesinde kutsal bir dayanağa sahip olmuştur. 17. yüzyılda oluşan söz konusu mit, 18. yüzyılın ortalarından itibaren G. F. Miller ve N. Karamzin gibi isimlerce tamamlanmış; Rus tarihçiliğinin değişmez bir parçası ve gerçeği haline getirilmiştir (Verhoturov, 2005: 34-47).

Bolşeviklerin iktidara gelmesinden sonra Sibiry’a’nın fethi konusu Marksist tarihçiler tarafından tekrar ele alınmış ve Sibiry’a tarihinde bir şeylerin yanlış gittiği düşüncesi doğmuştur. Çarlık Rusya döneminde oluşan miti tartışmaya açarak reddeden bazı Marksist tarihçiler, Sibiry’a’nın işgalini Rus sanayicilerin hammadde talebini karşılamak için Uralların ötesine geçmek zorunda kalışlarıyla izah etmeye çalışmışlardır. Onlara göre Uralların ötesine geçen Ruslar; yerli halklar tarafından benimsenmiş ve işlenmemiş olan toprakların işlenmesine, çıkarılmamış madenlerin çıkarılmasına izin vermiştir. Rus sanayicilerin girişimlerini temel alan bu görüş, diğer bazı Marksist tarihçiler tarafından eleştirilmiş; Sibiry’a’nın işgali, İvan hükümetinin iç ve dış faktörleri göz önünde tutarak geliştirdiği hassas ve hesaplanmış politikasına bağlanmıştır. Sovyet döneminde Sibiry’a’nın işgali konusunda farklı bakış açıları geliştirilmiştir fakat bu bakış açılarının ortak noktası Sibiry’a’nın aslen terkedilmiş ve vahşi bir ülke olduğu, Rusya’ya sadece silah gücüyle değil, kalkınma ve iskân odaklı barışçıl yollarla eklendiğidir. Sibiry’a’nın işgali, Rusya topraklarının güvenliğini ve gelişmesini sağlamıştır. Marksist tarihçiler, 1960’ların sonlarına doğru Sibiry’a’nın “ilhak”ını, ticari ve endüstriyel sermaye temsilcileri tarafından Yermak’ın devreye sokulmasıyla düzenlenen barışçıl bir köylü kolonizasyonu süreci olarak nitelendirmişlerdir. Yermak’ın kişisel iradesi ve bilgeliği, Kossakların cesareti, ateşli silahların üstünlüğü Küçüm Han’ı yenerek Sibir Hanlığı’nı ele geçirmiş ve böylece Sibiry’a’nın köylü kolonizasyonu için bir fırsat doğurmuştur. Sibiry’a’nın işgaliyle ilgili mitin oluşmasında suçu Miller’e atan Marksist tarihçilere göre son yaklaşım, bilimsel bir yorumdur (Verhoturov, 2005: 47-52).

Tarihçi D. N. Verhoturov, Yermak’ın resmî tarihçilik tarafından nasıl parlatılarak Ruslara Sibiry’a’nın kapısını açan “Sibiry’a Fatih”ne dönüştürüldüğünü anlatırken Yermak’ı “Sibiry’a Fatih” olarak takdim eden tarihçilerin yazdıklarını “patriotçeskiy mifologii” (vatansever mitoloji) olarak nitelendirir. Verhoturov; Rus resmi tarihçiliğinin Yermak ve Sibiry’a’nın ele geçirilmesiyle ilgili kurgusal anlatımlarını eleştirel bir bakış açısıyla ele aldığı “Pokorenie Sibiri: Mifi i Real’nost” (2005) adlı kitabında Yermak’ın seferinin Rusların Sibiry’a’ya dönük ilk askeri seferleri olmadığını, Prens Fedor Kurbski ile İvan Saltıkov-Travkin’in aynı güzergâhı Yermak’tan yüz yıl önce dolaştıklarını, Rusların Yermak’tan yaklaşık seksen yıl önce Uralların kuzey kısmını ele geçirdiklerini, Sibir Hanlığı’nın 1555’ten bu yana Rusların vassalı olduğunu, Taybuga boyundan Han Ediger (Yadigar)’in Şeybanilerin baskılarına karşı

koyabilmek adına Korkunç İvan'ın hakimiyeti altına girmek için başvurduğunu ve İvan'ın da bu talebi kabul ederek bölgeyi vergiye bağladığını, Ediger'in ölümünden sonra Sibir Hanlığı tahtına oturan Cengiz soyundan Murtaza'nın oğlu Küçüm'ü Sibir Hanlığı'nın kontrolü için görevlendirdiğini, Küçüm'ün vergi vermeye devam etmekle birlikte Moskova'nın hakimiyetini tanımadığını fakat hanlığın vassal konumunun devam ettiğini, Yermak'ın çara bağlı bir bölgeye saldırmış olduğunu, “vatansever mitoloji”nin oluşturduğu Yermak'ın seferi sonrasında Rusların doğuya göçlerinin Yukarı Volga havzasından Urallara ve Sibirya'ya kadar yayıldığı görüşünün doğru olmadığını, Rus göçünün Yermak'ın seferinden yüz yıl önce başladığını, bu süreçte tuz endüstrisi üzerinden büyük bir zenginlik sahibi olan Stroganovların etkili olduğunu, Stroganovların çardan aldıkları yetki ile Perm'de köyler inşa etmeye başladıklarını, 1572'de çardan özel bir ordu kurma yetkisi aldıklarını, Moskova'nın egemenliğini tanımayan Küçüm'ün Rusların Çusova ve Perm'deki yerleşimlerine saldırdığını, 1573'te Stroganovlar ile Sibir Hanlığı arasında aktif bir savaşın başladığını, Küçüm Han'ın yeğeni ve ordu komutanı olan Mametkul'un Rusların Çusovoy'daki yerleşim birimlerine saldırdığını ve Rus birliklerini mağlup ettiğini, bir sonraki yıl Stroganovların misilleme saldırıları yaptıklarını, İvan'ın 30 Mart 1574'te Uralların ötesini Tobol ve İrtiş boyunca Stroganovlara verdiğini, verilen toprakların 7,5 milyon dönüm olduğunu, böylece Stroganovların Moskova eyaletindeki en büyük toprak sahiplerinden birine dönüştüklerini, Yermak'ın saldırdığı toprakların Moskova'nın kontrolünde olduğunu, bundan dolayı da İvan'la Stroganovların Yermak'ın askeri seferini organize etmelerinin mantıksız olduğunu kaydettikten sonra Yermak'ın askeri seferinin kendisinin ve yanındakilerin inisiyatifi ile gerçekleştiği sonucuna ulaşır. Askerî seferin amacının Sibir Hanlığı'nı çarlığa katmak olmadığını, bütünüyle vahşi amaçlar doğrultusunda yapıldığını, sermayeyi ele geçirmek isteyen Kossakların cömert tekliflerle çarı yatıştırmak istediklerini, böylece hem geçmişte yaptıklarını hem gerçekleştirdikleri askeri operasyonu affettirebileceklerini düşündüklerini ve bunda da başarılı olduklarını söyleyen Verhoturov; Yermak'ın askeri başarısını bir tür dünya tarihi olayı olarak değil de Korkunç İvan döneminin bir fenomeni olarak görme hakkına sahip olduğunu belirtir. Verhoturov'a göre Yermak'ın saldırısı düpedüz bir soygun girişimidir ve Moskova'ya bağlı olan bir hanlık harabeye dönüştürülmüştür. Korkunç İvan'ın muhafızları çarın yönetimindeki Novgorod'u yağmalayıp yıkarken Yermak ve adamları da yine çarın resmi mülkiyeti olan İsker'i yağmalamışlardır. Muhafızlar Novgorod'u çarın izniyle yağmalayıp yıkmış olabilirler fakat Yermak ve Kossaklar İsker'i kendi inisiyatifleri ile yağmalamışlardır. Fakat her iki durumda da çar, bu yağmacıları kendisine sunulan hediyeler (yağmadan pay) karşılığında bağışlamıştır. Verhoturov, her iki olay sonrasında da mağlupların daha sonra galipleri yendiklerine ve gasp edilen topraklarını geri aldıklarına da dikkat çeker (Verhoturov, 2005: 71-73).

Döneminin en geniş topraklara sahip bir otokrati olan Çar İvan'ın aslında toprağa ihtiyacı olmadığını, hatta elindeki Urallar ve Urallar ötesi bir kısım

topraklarını Stroganovlara vermekten çekinmediğini, aynı şekilde milyonlarca dönüm toprağa sahip olan Stroganovların da toprağa ihtiyacı olmadığını ifade eden Verhoturov; sonu gelmez savaşların ekonomiyi ve tarımı bitirdiğini, kıtlık ve yüksek vergiler getirdiğini, bunun da Moskova’da büyük bir yıkıma neden olduğunu, bu yıkımın köylülerin devletin ıssız yerlerine başka bir deyişle Uralların ötesine doğru göç etmeye başlamalarına neden olduğunu kaydederek asıl toprağa da bu köylülerin ihtiyaç duyduklarını belirtir. Bu ilk göç dalgasında yer alan bazı insanlar, Stroganovların topraklarında bir araya gelmiştir. Açlıktan, vergilerden ve muhafızlardan kaçan köylüler; daha sonra Sibiryaya’ya ilk göçmen dalgasını oluşturmuşlardır. Verhoturov’un ifadesiyle Sibiryaya topraklarının işgal edilmesine ihtiyaç duyanlar; belki de kendi topraklarını, mülklerini ve geçim kaynaklarını terk eden bu köylülerdi. Bu kaçak kitle, yavaş yavaş Stroganov topraklarından Urallara aktı ve Ob’un kolları boyunca toprak işlemek için uygun yerlere yerleşti. Görünüşe göre bu süreç, Yermak’ın seferinden çok önce başladı. Urallar üzerinden kuzeye geçiş Ruslara çok daha bilindik geldiğinden Rus göçmenler kuzeye yöneldi. Sibiryaya’daki ilk yerleşim birimi de Verkhoturye rayonundaki Tura’da kurulmuştur (Verhoturov, 2005: 80-81).

Yermak ve yoldaşlarının, Volga boyunca ilerleyerek ticaret kervanlarını, elçilikleri ve Nogay üslerini yağmalayan kimseler olduklarına dikkat çeken Verhoturov; Miller’in Remezov kroniklerinden yola çıkarak Yermak’ın komutasında 600-650 kişi değil de 7.000 kişi olduğunu tespit ettiğini de dile getirir. Aynı Remezov kroniklerine göre ticaret kervanlarının ve elçiliklerinin İran ve Nogay Hanlığı’na geçişine izin vermeyen Kossaklara kızgın olan çar, Kossak müfrezelerini yenmeye karar verir. Bu amaçla 1577’de İvan, Muraşkin’in komutası altında Volga’ya büyük bir müfreze gönderir. Soyguncular büyük hasar görür, birçoğu savaşta öldürülür, esir alınır. Kossak birimleri dağılır ve Volga’daki yaşanabilir yerlerden Kama’ya ve oradan daha doğuya kaçarlar. Stroganovlar, baskınlardan sonra zayıflamış nüfusu telafi etmek için mevcut durumdan yararlanırlar ve Kossakları tutarak Çusova’ya yerleştirirler. Bunlardan bazıları tarımla uğraşır, bazıları da Rus köylerinin korunması için asker yapılırlar. Çarlık ordusunun yaklaştığını öğrenen Yermak, 28 Ağustos 1577’de askerlerin gelmesini beklemeden ordusunu Kama’ya götürür ve Stroganov mülkiyetine sığınır. Verhoturov, tarihçilerin Stroganovların Yermak’la müfrezesini kiraladığını iddia ettiklerini fakat şefle birlikte altı yüz Kossak olduğu varsayılırsa bu kadar az kişinin işe alınmasının ihtimal dâhilinde olmadığını ancak Yermak’ın beraberinde bir ordu getirdiği varsayılırsa Stroganovlar gibi varlıklı insanların bile aynı anda çok sayıda insanı işe almasının mümkün olmadığını söyleyerek, Stroganovların Kossakların mülklerinin doğusundaki seyrek nüfuslu bölgelere geçici olarak yerleşmelerine izin vermiş olduklarını ileri sürer. Bu durum da Rus tarihçilerin Stroganovların Yermak ve adamlarını Sibir Hanlığı’na karşı özellikle kiraladıklarına dair iddialarını zayıflatmaktadır. Yermak’ın ünlü seferine çıktığında Sibir Hanlığı’na saldırmak gibi bir düşüncesinin olmadığını, Sibiryaya içlerine doğru nehirler boyunca ilerlediğini, yolu üzerindeki bir şehri ele geçirdiğini fakat yağmalanmış şehirde kalamayarak yine nehirler boyunca yoluna

devam ettiğini, Tobol'dan sonra İsker'e yöneldiğini, Mametkul'la yaptığı savaşı kazanarak hanlığın başkenti İsker'e girdiğini kaydeden Verhoturov; Yermak'ın Rus tarihçilerin iddia ettiği gibi İsker'e yanında az bir adamla güçlü bir direnişle karşılaşmadan girmediğini, ağır kayıplar verdiğini, hatta İsker'e beş bin kişilik askerinden geri kalan dört yüz kadar askeriyle girebildiğini yazar. Ateşli silah üstünlüğü ile başarılı olabilen Yermak, İsker'i ele geçirdikten sonra Moskova çarına Küçüm Han'dan kalan değerli bazı şeyleri hediye olarak sunup destek almaya çalışmıştır. Çar tarafından affedilen Yermak; daha sonra savaşlarına devam ederek Mametkul'u esir almış, Vogulları (Mansileri) yenmiştir. Vogul seferinden döndükten sonra İsker'de büyük bir açlıkla yüz yüze gelen Yermak, Moskova'dan gönderilen müfrezenin çok geç ulaşması ve müfrezenin yanında getirdiği malzemeyi yolculuk sırasında harcaması ya da kaybetmesi nedeniyle adamlarından bazılarını kaybetmiş, bazılarını da iskorbüt hastalığının pençesine düşmekten kurtaramamıştır. Yermak ve adamlarının İsker'de herhangi bir kuşatmaya maruz kalmadan yaşadıkları bu durum, Verhoturov'a hiç kimsenin Sibiryaya seferine ciddi bir şekilde hazırlanmadığını, hiç kimsenin Sibiryaya gönderilen birliklerin tedarikiyle ilgilenmediğini, en önemlisi de hiç kimsenin Yermak'ın askeri seferine ihtiyaç duymadığını düşündürmüştür (Verhoturov, 2005: 80-86). Rus tarihçileri, Sibiryaya halklarının Yermak'ı bir kurtarıcı olarak gördükleri, kendilerini Tatar boyunduruğundan kurtaran Yermak'ı sevip benimsedikleri görüşünü de ileri sürmüşlerdir. Öldürülen binlerce insan, yakılıp yıkılan yurtlar, kasabalar ve şehirler, en önemlisi de sergilenen direniş, bunun böyle olmadığını göstermektedir. İsker'de açlığa maruz kalan Yermak ve adamlarının yerli halktan destek alamamış olmaları da bu durumun bir göstergesidir. Yermak'ın seferi sonucunda hanlığın tüm merkezinin harap olduğu ve yağmalandığı, binlerce insanın ateşli silahlarla yok edildiği dikkate alındığında yerli halkın Yermak'a sevgi beslemesini, kendisini bir kurtarıcı gibi görmesini beklemek pek mümkün görünmemektedir.

Açlık belasını bir şekilde savuşturan ve Buharalı kervanları bahane ederek 1584 yılının Ağustos ayında İrtiş Nehri boyunca ilerlemeye başlayan Yermak, Tatar mirzalarının şehirlerine saldırmış fakat İrtiş Tatarlarının güçlü bir savunmasıyla karşı karşıya gelmiştir. Geceleri Tatar baskınlarına maruz kalan Yermak, Sibir Hanlığı ile Kazak toprakları sınırında bulunan Kullara kalesini on beş gün boyunca kuşatmış fakat başarılı olamamıştır. 5 Ağustos 1584'te takip ettiği kervanı basmak umuduyla Vagay ağzına gelmiş fakat kervanı bulamamıştır. Yermak, geceyi İrtiş Nehri'nin büyük bir yay çizdiği yerde geçirmiştir. Bölgenin bütünüyle fethedildiğine ve korkacak bir durum olmadığına inanan Yermak, yanındakilerin geceleri nöbet tutmamalarına aldırılmamış ve bunun bedelini de canıyla ödemiştir. Rus tarihçiler; Yermak'ın gece ani bir Tatar saldırısına maruz kaldığını, sonuna kadar direndiğini, kaçmak için bir gemiye atladığında mesafenin kısa kalması nedeniyle İrtiş nehrine düştüğünü, üzerinde çarın kendisine gönderdiği zırh olduğu için boğularak öldüğünü anlatmışlardır. Bu anlatımın yansımalarını sözlü anlatılarda da görmek mümkündür. Verhoturov; Rus tarihçilerinin bu anlatımını şüpheli bularak baskının aniden

gerçekleşmediğini, öncelikle Yermak'ın bir müfrezesinin bir kısmının Tatarlar tarafından etkisiz hale getirildiğini, kahramanca yapılan son bir savaş olmadığını, Yermak'ın bindiği tekneden suya düşerek üzerindeki zırhla birlikte boğulduğunu, Yermak'ın karacının (nazır, divan üyesi) Tatar müfrezesinden kaçarken kılıcını kınından bile çıkarmadığını, son kahramanca savaş hikayesinin Rus tarihçilerince Yermak'a onurlu ve kahramanca bir ölüm bahşetmek amacıyla uydurulduğunu kaydetmiştir (Verhoturov, 2005: 130-135).

Yermak'ın ölümünden hemen sonra tüm fetihlerin boşa gittiğini, Rusların bölgede ancak on gün daha kalabildiklerini, Sibir Hanlığı'nın merkezini Seytek tarafından işgal edildiğini yazan Verhoturav; Çar İvan'ın ölümünden sonraki süreci söz konusu çalışmada ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Yeri gelmişken, yağmacı Yermak'ı kutsanmış bir "Sibirya Fatih"i olarak takdim eden Rus resmi tarihçiliğinin iddialarını kapsamlı bir şekilde ele alarak çürüten bu kitabın Türkiye Türkçesine kazandırılmasında büyük yarar bulunduğunu belirtmek gerekir.

"Sibirya Fatih"i Yermak ve Anlatılar

Lincoln'ün ifadesiyle Rus yazılı ve sözlü geleneklerince korkusuz bir kahramana ve talihsizlerin koruyucusuna dönüştürülen "Sibirya Fatih"i Yermak, bazı Tatar grupları arasında da hastaları iyileştiren ve ezilmişlere zaferi garantileyen kahraman olarak görülmüştür. Efsanelerde Küçüm'ün adamları tarafından sudan çıkarıldığında cesedinin bozulmadığı, gizlice nehir kıyısına gömüldüğü ve mezarından geceleri ancak Sibiryalıların görebildiği bir ateş sütunu yükseldiği anlatılmıştır.

Yukarıda da değinildiği gibi yağmacı Kossak atamanı Yermak'ı kutsama ve bir "Sibirya Fatih"i'ne dönüştürme çabalarında sözlü rivayetlerden de yararlanmışlardır. Fakat yararlanan rivayetler arasında Sibir Tatarlarının Rus işgaline karşı direnişini anlatan ya da bu direnişe değinen Tatar anlatılarına yer verilmemiştir. Söz konusu anlatılar, Rus resmi tarihçiliğinin "ilhak" tezini çürütür nitelikte olup bunlar arasında 2003 yılında Kazan'da el yazması orijinal kaynaklara dayanılarak yayımlanan "Ataklı Kız Tukbike" ve "Timir Batır" adlı destanlar da bulunmaktadır. Her iki destan da Sibir Hanlığı'nın Rus işgaline karşı direnişini anlatmakta olup Yermak'tan da söz etmektedir (Bayram, 2011).

Rus tarihçilerin yararlandıkları kroniklerin 17. yüzyılın sonlarından itibaren yazılmaya başladığı, bu kroniklerde sözlü gelenekten alınan rivayetlerin çoğunlukla güncellenmiş ya da yeniden yazılmış bir şekilde yer aldığı bilinen bir husustur. Yermak ve seferi ile ilgili yazılı kaynakların olmayışına ve kroniklerde yer alan kurgusal anlatılarla sözlü gelenekten alınan rivayetlerin dini bir yapıya büründürüldüğüne dikkat çeken isimlerden biri de V. V. Blajev'dir. Blajev, Yermak'la ilgili halk anlatılarını ele aldığı "Fol'klor Urala: Narodnaya İstoriya o Yermake" kitabında, halk geleneklerindeki anlatıların Sibirya'nın işgaliyle ilgili gerçekleri örtmek gibi amacı olmayan bazı bilim insanlarınca (D. G. Messerschmidt, F. İ. Strahlenberg vd.) yeniden kurgulanmadığını ama bu

güncelleme ya da yeniden yazımın Sibirya tarihi üzerine yazarların genel bir özelliği olduğuna dikkat çekmiştir (Blajev, 2002: 6).

Blajev, söz konusu kitabında, 17. yüzyıl sonlarıyla 18. yüzyıl başlarındaki Yermak anlatılarının konu ve motif özelliklerini Kungur kroniğinde yer alan anlatılar üzerinden ele aldıktan sonra (Blajev, 2002: 16-54), 18-19. yüzyıllara ait anlatıların (anlatılar, 20. yüzyıl başlarındaki kaynaklardandır) konu ve motiflerini “Yermak’ın Soyguncular Arasındaki Hayatı” (anlatılar Sovyet dönemine aittir), “Yermak: Volgalı Soyguncu”, “Yermak, Kama’yı Soydu”, “Yermak Perm Köylerini Soyuyor”, “Yermak, İke’de Sevgili Prens Almaz’ı Boğdu”, “Yermak, İke Nehrindeki Yerleri Lanetledi, Hazineseri Oraya Gömdü”, “Soygunlardan Elde Edilen Mallar Yermakovlar Tarafından Pjkin’e Gömüldü”, “Yermak, Kama Nehri’ne Mavnaları Parçalayan Hattı Çekti”, “Sibirya Seferinin Başlangıcı”, “Yermak’ın Sibirya’ya Gitmesinden Önce Huş Ağacı Büyümez, Hayvanlar Yakalanmaz Oldu”, “Yermak, Sefere Çıkmadan Önce Karısını Defnetti”, “Yermak, Sibirya Yolunda Yanlışlıkla Silva’ya Girer ve Kış Uykusuna Yatar”, “Silva Tepesinde Duran Yermak Aziz Nikolay Şerefine Bir Şapel Kurdu”, “Kossaklar Silva’da Bir ‘Nasad/Yelkenli Gemi’ Bıraktı”, “Yermak Sibirya’ya Üç Ordu ile Üç Yoldan Gitti”, “Yermak Verhoturye Dağları Üzerinden Sibirya’ya Gitti, Burada Stroganovlardan Mali Destek İstedi”, “Yermak, Basegi’de Sihirli İnsanlarla Savaştı”, “Yermak, Kungur Boyunca Yürüdü, Kungur Yakınlarındaki Bir Mağarada Dinlendi”, “Yermak, Çusovaya Kayasında Bir Hazine Bıraktı”, “Yermak, Çusovaya Kayası Mağarası’nda Kossaklarıyla Birlikte Kışı Geçirdi”, “Yermak Çusovaya Kayası Mağarası’nda Kışı Geçirdi ve Orada Bir Hazine Bıraktı”, “Yermak, Ruhlara Hazineserini Korumalarını Emretti”, “Çusova Mağarası’nda Yermak’ın Saygı Duyulması Gereken Ruh Kaldı”, “Yermak, Çusova Taşı Mağarası’nda Vogullardan Saklanıyor”, “Yermak, Çusova Taşlarından Birine İran Prensini Hapsetti”, “Yermak, Çusova Tarafına Yelken Açtığında Ona Yolu Bir Kuğu Gösterdi”, “Yermak, Ural Nehri’nin Sığ Sularını Geçebilmek İçin Su Yelkenlileri Yaptı”, “Yermak, Kokuy Kasabasında Kışlıyor”, “Serebryan ile Barança Arasında Kossaklar Tarafından Terkedilmiş Tekneler”, “Yermakların Tagil’in Taş Ayısına Yakın Kışlaması”, “Yermaklar Kışın Bir Kısmını Tagil’deki Taş Ayı’da Geçirdiler ve Gemi İnşa Etiler”, “Yermaklar Tagil’deki Taş Ayı’da Salları ya da Tekneleri Parçaladılar”, “Bazı Kasabalarda ve Tagil’deki Taş Ayı’da Kalan Hazineser”, “Yermak, Nehir Boyunca İlerledi ve Yukarı Salda’da Dinlenmek İçin Durdu” gibi başlıklar altında inceler (Blajev, 2002: 55-82).

Blajev, çalışmasının bir sonraki bölümünde Yermak ve halkının kökeni ve gelişimiyle ilgili rivayetleri incelemiştir. Bu bölümde yetmiş sekiz anlatıya yer veren Blajev, bu tür anlatıların halen yaşadığını fakat eski motif zenginliğinden yoksun olduklarını da kaydetmiştir (Blajev, 2002: 83-162). Anlatıları içeriklerini göz önünde tutarak ortaya çıkışları, gelişimleri, konu ve motifleri açısından ele alan Blajev; çalışmasının “Poetiçeskie Osobennosti Narodnoy Prozi o Yermake”

(Blajev, 2002: 163-185) başlıklı bölümünde Yermak'la ilgili nesir anlatılarının şiirsel özelliklerini de incelemiştir.

Blajev, çalışması sonrasında nesir anlatıların/rivayetlerin Yermak ve seferi ile ilgili bilgileri uzun süre depolaması ve iletmesiyle işlevsel olduğu kanaatine varmıştır. Blajev'e göre Yermak'ı tövbekâr bir yağmacı olarak gösteren ve Stroganovların tavsiyesi üzerine Sibiryayı fethetmeye giriştiğini anlatan bu rivayetler; köylülerin toprak köleliğine dönük protestolarını, toplumlarla yöneticilerin ilişkilerine dair düşüncelerini de yansıtmıştır. Rivayetlere göre Yermak, çara karşı suç işlemişse de Sibiryayı fethederek kendisini affettirmiştir. Yermak'ın mücadelesi, Çar İvan'ın Tatarlara karşı yürüttüğü mücadelenin bir devamıdır. Çar, Yermak'a başarısından dolayı Sibirya prensi unvanı vermiştir ve basit bir köylü krala dönüşmüştür. Buradan da anlaşılacağı üzere Yermak, rivayetler üzerinden yağmacı ve basit bir köylüden halk kahramanına, hatta bir prence dönüştürülmüştür. Bu durum; sıradan insanların kendi içlerinden ya da şartlarından çıktığına inandıkları Yermak üzerinden duygusal bir tatmin yaşamak, statü düşüklüğünü telafi etmek istemiş olabileceklerini göstermektedir. Rivayetler; Çar İvan'ın Tatarlar karşısındaki başarısını halk arasından çıkan sıradan, hatta aslen yağmacı olan bir insana da borçlu olduğunu ispatlamak ister gibidir. Blajev'e göre rivayetler, Yermak'ın şahsında gerçek ya da ideal bir çarı betimlemiştir. Rivayetler, epik ya da şiirsel bir biyografi yaratmıştır. XVII. yüzyılın isyancı havası ya da bu yüzyılda ortaya çıkan Ataman Stepan Timofeeviç Razin liderliğindeki köylü isyanı, "Sibirya Fatihi"nin şiirsel biyografisini pekiştirmiştir. Söz konusu isyan, Volga bozkırlarında Kossaklarca çıkarılan bir isyan olup Ataman Stepan Timofeeviç Razin, Kossakları toprak köleliğinden kurtarmayı vadetmiştir. Blajev'in bu tespitinden de anlaşılacağı üzere Yermak, Kossakların milliyetçi duygularının gelişmesinde etkili olmuştur. Kossaklar; Yermak'ı, Razin'in başını çektiği isyanla ve bu isyan etrafında oluşan anlatıların da etkisiyle millî bir kahramana dönüştürmüşlerdir. Yermak'la ilgili rivayetlerin oluşumu, gelişimi ve dönüşümü konusunu bu durumu göz ardı ederek ele almak, pek de mümkün gözükmemektedir. Blajev, Kossakların destansı bir kahramana dönüştürdükleri Yermak'ın Ural'daki maden işçileri nazarında da Stroganovlar için çalışan bir ailesi olması (rivayetlere göre kendisi de babası gibi, Stroganovlar tarafından kurulan tuz sanayisinde çalışmıştır) sebebiyle "Kama'nın Özgür İnsanı"ni temsil eder bir kişiliğe dönüştürüldüğünü kaydetmiştir. Urallı maden işçilerine göre Yermak emeği ve emeği sömürenlere karşı protestoyu temsil etmiştir. Blajev'in bu tespitleri, Yermak'la ilgili rivayetlerin ne şekilde ortaya çıktığını göstermenin yanı sıra Yermak algısının zamana ve şartlara göre nasıl bir çeşitlilik gösterdiğini de gözler önüne sermektedir. Rus din adamları ve tarihçileri tarafından Rus yayılcılığına uygun bir şekilde Sibiryayı fetheden kutsal bir kahraman olarak takdim edilen Yermak, köylüler ve işçiler tarafından toprak kölesi yapılan köylülerle emekleri sömürülen işçilerin temsilcisine, kahramanına dönüştürülmüştür. Bütün bu tespitler, Yermak'ın tarihten ve gerçeklerden koparılarak çeşitli amaçlar doğrultusunda kurgulanmış bir kişiliğe

dönüştürüldüğünü, Rus tarihçilerle siyasilere de bu kurgulanmış kişiliği öne çıkardıklarını gözler önüne sermesi bakımından önemlidir.³

Yukarıda da belirtildiği üzere Yermak; sadece Rus ve Kossak anlatılarında değil, Tatar anlatılarında da yer bulmuştur. Sibir Hanlığı'nın Ruslara karşı verdikleri bağımsızlık mücadelesini konu edinen “Ataklı Kız Tukbike” ve “Timir Batır” adlı destanlarda Yermak'ın Tatarlar tarafından öldürüldüğünden söz edilmiştir. Tarihi destanlar kategorisine giren “Timir Batır” destanında İrtiş'e atlayarak kaçmaya çalışan Yermak'ın bizzat Timir Batır tarafından okla vurularak öldürüldüğü, Timir Batır'ın Yermak'ın zırhını -ki bu zırh kendisine Moskova çarının bir hediyesidir- tuğa astığı anlatılmıştır. Elbette Yermak'a yer veren Tatar anlatıları sadece bunlardan ibaret değildir. Selim Gıylecitdinov tarafından hazırlanan 2000'de yayımlanan “Tatar Halık Rivayetleri hem Legendaları” adlı kitabın “Sibir Tatarları Tarihine Karagan Rivayetler” başlıklı bölümünde yer alan “Ehmetgerey Han”, “Kurdak, Toralı, Ayalı hem Baraba İsimneri”, “Küçim Han”, “Yermak”, “Sibir Batırı”, “Sauskan Mergeni”, “Karabatır Hekim” ve “Baraba Halkı” başlıklı anlatılar (Gıylecitdinov, 2000: 112-120), Sibir Tatarları ile Yermak arasındaki ilişkilerle savaşlardan söz etmektedir.

“Ehmetgerey Han” adlı anlatıda Yermak, çar takibinden dolayı Rus topraklarından kaçıp gelen üç hırsızın başı olarak takdim edilir. Yermak, Küçüm Han'ın huzuruna çıkar fakat Ruslar da dahil hiç kimse onun dilinden anlamaz. Bu üç hırsız çok geçmeden Tatar dilini öğrenir. Yermak, tekrar hanın huzuruna çıkar ve ondan bir öküz derisi büyüklüğünde bir yer ister. Küçüm, sultanlarını ve aksakallarını toplayarak onlara danışır. Aksakallar; bir öküz derisi kadar yerin fazla değer taşımadığını, dolayısıyla vermekte bir sakınca bulunmadığını söylerler. Bir öküz derisini alan Yermak deriden ince ve uzunca bir ip yapar ve bu iple geniş bir yeri çevirir. Yermak'ın genişçe bir yer çevirdiğini görenler kızarlar fakat han; bu yeri kendi elleriyle verdiklerini, bu sebeple itiraz etme haklarının olmadığını söyler. Yermak, pulluk ve tırmık yapıp yeri sürerek çavdar eder. Ruslar ektikten sonra giderler, ertesi yıl gelip çavdarın hasadını yapıp ambara koyarlar. Üçüncü yıl da aynı şeyi yaparlar (Gıylecitdinov, 2000: 113). Anlatıda Yermak ile yanındakilerin yağmacı ya da hırsız oldukları ve bundan dolayı çarın topraklarından kaçarak Sibir Hanlığı'nın topraklarına geldiklerinden, Yermak'ın hilesi sayesinde handan genişçe bir toprak aldıklarından ve bu toprağı ekip biçtiklerinden söz edilmiştir. Öküz ya da manda derisi kadar toprak motifi, anlatı geleneklerinde farklı isimlere (örneğin ünlü Viking savaşçısı Ragnar Lodbrok'un oğlu İvar, Fatih Sultan Mehmet) bağlanmakta olup Yermak ile adamlarının Sibir Hanlığı'nın merkezini ele geçirip yağmalamalarına vurgu yapmaktadır. Başka bir deyişle Yermak ve adamları Sibir Hanlığı'nın bir kısım toprağını hile ile ele geçirmişlerdir.

³ Yermak'ın dikilen heykeller eşliğinde kutsallarla donanmış bir ulusal kahramana dönüştürülmesi ya da “avatar”laştırılması süreci hakkında ayrıca bk. (Agapov, 2016)

“Kurdak, Toralı, Ayalı hem Baraba İsimneri” başlıklı anlatıda Yermak, Küçüm Han’a hizmet eden ve daha sonra onun huzuruna çıkararak toprak isteyen birisi olarak takdim edilir. Bir önceki anlatıda da olduğu gibi Yermak handan bir öküz derisi kadar yer ister, han öküz derisinden uzunca ip veya kurdele yaparak tekrar hanın huzuruna çıkar. Handan elindeki ipin çevirdiği kadar yer isteyince han daha önce söz verdiği için bunu da kabul eder. Yermak, burada bir yıl kalır; ertesi yıl kendi yerine dönüp insan taşımak için gider. Pek çok Rus, Yermak’a verilen toprağa yerleşir. Yermak, bunları parası karşılığında çalıştırır. Han, emeğin karşılığını düşük öderken Yermak, değerinde verir. İnsanlar, “Yermak’a çalışıyoruz ve o tam karşılığını veriyor, Küçüm ise düşük veriyor.” derler. Yermak’ın adamları yıldan yıla çoğalınca Küçüm oradan ayrılmak ister. Bir askerine bize burada durmaktan fayda yok dediğinde bunlar “kurdı” (tatlısu kefali) bekliyoruz, ona bakıp geliriz derler. Bunun üzerine han da “Siz benimle gelmek yerine kurdı (tatlısu kefalini) bekliyorsanız adınız bundan sonra ‘Kurdak’ olsun.” der. Onlar kendi yerlerinde kalırlar. Küçüm başka bir askerine daha “Gidelim, buraları bize yaramaz.” dediğinde onlar da biz biraz daha kalalım derler. Han bu kez “Biraz daha kalalım, duralım diyorsanız bundan sonra sizin adınız ‘Toralı’ olsun” der. Küçüm Han başka bir askerine daha aynı şeyi söyler, onlar da “ayal” (Tatar yayı) yapıyoruz derler. Han da onlara “Size ‘ayal’ gerekse, adınız ‘Ayalı’ olsun.” der. Han aynı şeyi bir başka askerine daha söylediğinde onlar da siz gidedurun, biz size yetişiriz derler. Han, onlara da “Sizin adınız ‘Baraba’ olsun.” der. Han bunları söyledikten sonra oradan ayrılır, Özbekler de onunla birlikte giderler (Gıyalecitdinov, 2000: 113-114). Kurdak, Toralı, Ayalı ve Baraba Tatarlarının adlarını almalarını efsane mantığı içerisinde Küçüm Han’a bağlayarak izah eden anlatıda bazı Tatar gruplarının Yermak nedeniyle topraklarını terk etmek zorunda kalan Küçüm Han’la birlikte gitmedikleri, Küçüm Han’ın yanında sadece Özbeklerin gittiği anlatılmıştır. Anlatıda ayrıca Yermak’ın bölgeye Rusların gelip yerleşmelerine önyak olduğu ifade edilmiştir ki söz konusu yerleşimcilerin yaşadıkları sıkıntılar nedeniyle Moskova’ya terk ederek Uralların ötesine göç eden Rus köylüleri olduğu anlaşılmaktadır.

“Yermak” adlı anlatıda önce Yermak’ın Tobol’a geldiği, burada mersin balığı avladığı, yakaladığı büyük balıkları hana armağan ettiği, karaçı (nazır, divan mensubu) beyin iki usta nişancı oğlunun oltaya yem takmakta olan Yermak’a ok atarak eğlendikleri, onun oltasının ipini kopardıkları, Yermak’ın Küçüm Han’dan bir hayvan derisi büyüklüğünde yer istediği, hanın kabul ettiği, Yermak’ın bu deriyi ince bir ipe çevirip genişçe bir yerin etrafını dolayarak orada yaşamaya başladığı, yine balık avlayarak en iyilerini ve büyüklerini hana hediye ettiği, hana hediye edilen balığın bir asker biçiminde yattığının görüldüğü ve bunun han tarafından Rusların topraklarını ele geçireceğine yorulduğundan söz edilmiştir. Anlatının devamında bir süre sonra da Yermak’ın ortadan kaybolduğu, Vagay Nehri’nden kıymık ya da yonga aktığı, üç yıl sonra Yermak’ın Vagay Nehri üzerinden tekneyle geldiği, teknede çok sayıda insan olduğu, usta nişancıların bunlara ok attıkları fakat okun işe yaramadığı, baktıklarında teknede delik açıldığını ve buradan tüfekte ateş edildiğini gördükleri, Tatar savaşçılarının onlara

demir zırhın arkasına sığınarak yiğitlik tasladıklarını söyledikleri, teknedekilerin bundan arlandıkları ve zırhları çıkardıkları, zırhtan yoksun kalan teknedekilerin ok yağmuru karşısına çaresiz kaldıkları, Tatarlar arasından birinin yüzerek tekneye çıktığı, teknedekilerinden birinin bu yiğidin başını kestiği, bunun üzerine karşılıklı savaşın başladığı, Yermak'ın tekne üzerine uzanıp elindeki tüfekle ateş ettiği, bunu gören bir Tatar savaşçısının Yermak'ı okuyla vurduğu, hem Tatar yiğidinin hem Yermak'ın öldüğü, savaşı Yermak'ın halkının kazandığı, Küçüm'ün halkıyla birlikte İrtiş boyuna kaçtığı anlatılmıştır (Gıylecitdinov, 2000: 117-118).

“Sibir Batırı” adlı anlatıda Yermak'ın ekibinin ateşli silahlarla donanmış olduğu, ateşli silahlarla donanmış grubun tüfeksiz ve savaşa hazırlıksız halka kolayca boyun eğdirerek Tobol'u geçtiği, Sibir tarafından bir yiğidin Yermak'ın gelmekte olduğunu duyarak yoldaşlarını yanına alıp karşılamaya çıktığı, Yermak'ın grubuna İrtiş kıyısında rastladığı, gece vakti grubun uykuya yattığı, gelenlerin nöbetçileri devre dışı bıraktıktan sonra barakada uyuyan Yermak'ı buldukları, Sibir tarafının yiğidinin Yermak'ı uyurken öldürmeyi kendisine yediremediği ve ayağıyla iterek Yermak'ı uyandırdığı, yaşanan birebir mücadele sırasında Tatar yiğidinin Yermak'ı kaldırıp İrtiş Nehri'ne attığı, Yermak'ın üzerindeki ağır zırh nedeniyle suyun dibine batarak boğulduğu anlatılmıştır (Gıylecitdinov, 2000: 118).

“Sauskan⁴ Mergeni” adlı anlatıda İstek (Ostyak) görünümlü ateşe tapan bir yiğidin Yermak'a kin güttüğü, kininin de handan ötürü olduğu, Yermak'ı takip ettiği, Yermak'ın demir zırh giydiği ve bu nedenle kendisine ok ve kılıç işlemediği, ibadet ederken zırhını çıkardığı, bir gün yine ibadet ederken zırhını çıkardığı ve bunu gören Sauskan yiğidinin Yermak'ı okla vurup öldürdüğü, Yermak'ın öldürüldüğü yere de Yermak Höyük'ü denildiği anlatılmıştır (Gıylecitdinov, 2000: 118).

“Karabatır Hekim” adlı anlatıda Yermak, Çar İvan'ın ruhsatıyla Hristiyan olmayanları Hristiyan yapmak için seferlere çıkmış ünlü biri olarak takdim edilir. Güçlü askerleriyle gelir ve önce şimdiki Kurgan eyaletine bağlı Dulmat'ı alır; ardından da güneye, bugünkü Nagaybek bölgesine gelir. İnsanları Hristiyanlaştırır, Hristiyanlığı kabul etmeyenleri “nagay” (kırbaç) ile kırbaçlar. Bu sebepten o taraftaki insanları “nagaybek” diye çağırmaya başlarlar. Yermak daha sonra güneyden İrtiş Nehri'ne gelir. Savaşa hazırlanır fakat ırmağı geçmesi gerekir. Yermak'ın yanında Karabatır Hekim denilen birisi vardır. Bu, Yermak'ın kendisine çok yakın gördüğü biridir. Lakin onun kafasında Yermak'ı yok etme düşüncesi vardır ve bu nedenle dışarıdan dostmuş gibi görünür. Bunlar gece tekneye oturup İrtiş'e çıkarlar. Yermak'ın üzerinde demir zırhı vardır. Tekne İrtiş'te yoluna devam ederken Karabatır Hekim, Yermak'ı itip gemiden düşürür (Gıylecitdinov, 2000: 118-119).

---

⁴ Sauskan: Tömen eyaleti Tobol rayonundaki bir köyün adı. Bu köy günümüzde yoktur.

Gıylecitdinov'un aktardığı "Baraba Halkı" başlıklı anlatıda Baraba halkının Küçüm Han zamanından kaldığından, İrtiş Nehri kıvrımına yerleşmiş olan Küçüm'ün hayvanlarının çok olduğundan ve Yermak'ın bu hayvanlara baktığından söz edildikten sonra Yermak'ın iki yıl sonra hanın huzuruna çıkarak çobanlık hakkı olarak bir öküz derisi büyüklüğünde bir yer istediği anlatılır. Han, Yermak'ın bu isteğini kabul eder, Yermak da bu deriyi ince bir ipe dönüştürerek hanın sahip olduğu en güzel yeri ölçüp alır. Yermak; aldığı bu yere çavdar eker, çavdar bereketli olur. Çokça mahsul elde ederek zengin olan Yermak, hana karşı gelmeye başlar. Hana karşı gelmeye başlayan Yermak, Çar İvan'la anlaşip adamlarıyla birlikte Küçüm Han'a karşı savaş açar. Çardan asker yardımı alan Yermak; hanla iki yıla yakın savaşır, halkını tarumar eder. Bir gün Küçüm Han'ın halkı Yermak'ın ibadet ettiği yeri bulur. Bu ibadet yeri İrtiş Nehri'nin yüksek kıyısında. Küçüm Han'ın adamları Yermak'ın bu ibadet ettiği yerde gizlenirler. Güneş doğduğunda Yermak gelip üzerindeki savaş giysilerini çıkarır. İrtiş'te yıkandıktan sonra yüksek kıyıya çıkıp ağaç dibindeki ibadet ettiği yere gelip ibadet etmeye başladığında Baraba halkının en usta nişancısı yayını çekip Yermak'ı alnından vurur. Vurulan Yermak; İrtiş kıvrımına düşer, İrtiş kıvrımında ölür. Yermak ölünce savaş biter, Küçüm Han da göçüp gider. Çar İvan, Küçüm'ü kendi hükmü altına almaz. Ruslar artık burada gün yüzü göstermez diyerek doğuya doğru göç eden Küçüm Han'ın halkı göç sırasında bitkin düşer. Bundan dolayı da Sibir'de kalmak isterler. Siz gidedurun, biz size yetişiriz dediklerinde Han; dua ederek "adınız Baraba olsun" der. O zamandan beri bunlara Baraba derler. Küçüm Han gittikten sonra Barabaları yakın illerin hanları yağmalar. Barabaların erkeklerini, erkek çocuklarını öldürürler; kadınlarını, kızlarını, mallarını yağmalayıp götürürler. Barabalar ayrı ayrı yerlerde dağınık bir şekilde yaşadıkları için kolayca yağmalanırlar. Barabalar, daha sonra birleşip bu yağmacı hanlara karşı savaşmaya başlarlar. Barabalar birkaç yıl boyunca değnek ya da sopa ile savaşır, daha sonra Petersburg'da bir çar olduğunu duyarlar. Bunu duyunca aralarından Karlığaçev Mañgıday diye birini seçip çara gönderirler. Karlığaçev Mañgıday, kış günü kızak ile yola koyulur. Tabanına geyik derisi yapıştırır, üzerine domuz derisinden elbise giyer. Çar onu iyi karşılar, Petersburg şehrine onun anıtını diktirir, Baraba halkından asker almamaya ant içer, Barabalara "Hayırsever Yabancı" diye ad verir. Bu vakitten itibaren Sibir Tatarları Ruslara boyun eğerler. Bu yerlere Ruslarla Kazan Tatarları göç etmeye başlarlar. Yakın ülkelerin hanları saldırılarını sonlandırır. Kazan tarafından Tatarlar, Barabalar ile karışmaya başlarlar; mollalar Barabaları dine davet ederler. O zamanlardan başlayarak Barabalar İslam dinine girerler, mollaları olur. Rusya'dan gelen Tatarlarla karışınca dilleri Tatarca olur, Tatar adını alırlar (Gıylecitdinov, 2000: 119-120).

Tatarlar arasından Sibir Hanlığı dönemiyle ilgili tespit edilen anlatılar elbette bunlarla sınırlı değildir. Söz konusu anlatılarda Yermak, çoğunlukla çardan kaçıp gelen bir Rus olarak takdim edilmekle birlikte Küçüm Han'ın çobanlığını yapan birisi olarak da gösterilmektedir. O, Küçüm Han'dan kurnazlık ederek ya da hileye başvurarak aldığı toprağı ekip biçer, ekip biçmekle yetinmeyerek diğer

Rusları da bu topraklara getirir. Gelen Ruslar da yukarıda ifade edildiği gibi savaş yıllarının ağır sıkıntılarında (zulüm, ağır vergi, kıtlık, topraksızlık vb.) bunalarak Uralların ötesine göç eden köylülerdir. Yermak'ın getirdiği insanlar, sadece Rus köylüleri değildir; o yanında yağmacıları da getirir. Yermak, beraberinde getirdiği adamlarıyla Küçüm Han'a savaş açar. Küçüm Han'ı yener fakat kendisi de ölümden kurtulamaz. Bir anlatıda Moskova çarından asker aldığından, bütün seferlerini kafirleri Hristiyan yapmak için düzenlediğinden söz edilir. Nitekim, dindarlığı da hayatına mal olur. Tatarlar, Yermak'ı ya üzerine giydiği demir zırhı çıkarmasını fırsat bilerek oklayıp öldürürler ya da bindiği gemiden iterek İrtiş'te boğulmasını sağlarlar.

Sonuç

Yukarıdaki alıntı, tespit ve yorumlardan da anlaşıldığı üzere Yermak Timofeyev, karşımıza gerçek bir “Sibirya Fatih”i olarak çıkmamaktadır. Sibir Hanlığı'na yönelik seferi, hanlığın topraklarını çarın topraklarına katmak ve “kâfir”leri İsa Mesih'le buluşturmak amacını taşımamıştır. Yağmacı Kossak atamanının amaçlarının başında zenginlikten payını almak, ele geçireceği topraklar üzerinden kendisini çara bağışlatmak, güçlü ve saygın bir konum elde etmek gelmiştir. Yurtları, kasabaları ve şehirleri yağmalayan, binlerce insanın ölümüne neden olan ve bir süreliğine hanlığın merkezi İsker'e de yerleşen Yermak'ın ele geçirdiği topraklar, öldürülmesinden sonra Tatarlar tarafından geri alınmıştır. Rusların Batı ve Doğu Sibirya'yı ele geçirmeleri Yermak sayesinde değil, Yermak'tan sonraki süreçte mümkün olabilmıştır. Bütün bunlara rağmen Yermak, yağma girişimleriyle Küçüm Han'ı iktidarından da edebilmiştir. Yağmacı bir Kossak atamanı olan Yermak Timofeyev, ölümünün üzerinden kırk yıl geçtikten sonra kilise babaları sayesinde aziz ilan edilerek ikonik bir figüre, Rus kronikleri sayesinde de “Sibirya Fatih”i'ne dönüştürülmüştür. “Vatansever mitoloji”nin köpürttüğü Yermak Timofeyev, Rusya Federasyonu'nun yöneticileri tarafından da “Sibirya Fatih”i olarak görülmüş; Korkunç İvan'la birlikte yeni Rus yayılmacılığının ana simgelerinden biri haline getirilmiştir.

Devletlerin tarihlerinde salt gerçeklerin yer almadığı, tarihi kitaplara ve kroniklere yer yer kurgulanmış gerçeklerin de sokuşturulduğu bilinen bir husustur. Bu durum, başka milletlerin egemenlikleriyle topraklarını gasp eden devletler söz konusu olduğunda çok daha ileri boyutlara götürülebilmüş, istilaları içeren tarihsel dönemler neredeyse bütünüyle kurmaca anlatılar üzerinden ele alınıp öğretilenmiştir. Kökenler, devletler, liderler, istila (işgal, yağma, fetih vd.) girişimleri bağlamında oluşturulan ve çoğunlukla propaganda ile kimlik inşası aşamalarında kullanılan kurgusal anlatılar; tarihsel gerçekleri bulanıklaştırarak insanların köken, devlet, lider ve istila odaklı algı ve düşüncelerini muktedirlerin beklentileri ve istekleri doğrultusunda biçimlendirmişlerdir. Hatta bu tür kurgusal anlatılar, müstemlekeler tarafından da benimsenebilmiştir.

Millî kimliklerin inşası, müstemlekelerin sadık tebaalara dönüştürülmesi ve özellikle de istila girişimlerinin haklılığına, masumiyetine ve kutsallığına dönük

propagandaların geliştirilmesi süreçlerinde öne çıkarılan bu tür kurmaca anlatılar, ilerleyen dönemlerde okullarda okutulan kitaplara girebilmiş; resmi tarihçiliğin, tartışılması suç ya da günah olan temel anlatılarına dönüşebilmişlerdir. Geçmişe dönük kurgusal anlatıların güçlü bir şekilde öne çıkarıldığı ülkelerden biri de yukarıdaki tespit ve yorumlardan da anlaşılacağı üzere Rusya'dır. Altın Orda Devleti'nin dağılmasıyla birlikte güçlenen ve 16. yüzyılın ortalarından itibaren hızlı bir genişleme ya da yayılma sürecine giren Ruslar, tıpkı Batı Avrupa'nın sömürgecileri gibi istila girişimlerini Çarlık döneminde din ve medeniyet eksenli bir şekilde kutsamışlar, bu yönde propaganda aygıtları oluşturmuşlar; istila girişimlerini, istilacı/yağmacı isim ve kesimleri kilise ve tarihe not düşenlerce oluşturulan ve siyasi otoritelerce benimsenen kurgusal anlatılar üzerinden sonraki nesillere aktarmışlardır. Sovyet döneminde bu kurgusal anlatıları çar, din ve kiliseden arındırmışlardır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ya da yeniden yapılanma sürecine girilmesinden sonra Çarlık dönemini sahiplenen siyasi iktidarlar; Sovyet dönemindeki çar, din ve kiliseye dönük ambargoya son vererek imparatorluk yıllarının "millî kahramanları"nın heykellerinin çarlar tarafından işgal edilen şehirlere dikilmesi sürecine hız vermişlerdir. Sovyet sonrasında yeniden kutsanan isimlerin başında ise Çar İvan ile "Sibirya Fatihî" Yermak Timofeyev gelmiştir. Çarlık döneminde kilise babalarına aziz mertebesine çıkarılarak ikonik bir figüre dönüştürülen Yermak'ın yeni heykelleri, Sovyet sonrası döneminin Sibirya şehirlerini "süslemekte"; Çarlık dönemi "fetih"lerinin "aziz" hatırasını diri tutmaktadır.

Rusya Federasyonu yöneticilerinin İvan ve Yermak heykellerini dikme işine 2000'li yıllardan itibaren hız vermeleri, Sibirya'da meskun Rus olmayan milletlerin tepkisini çekmektedir. Söz konusu heykeller; Rusya Federasyonu'nu yönetenlerin Çarlık Rusya dönemi sömürgeleştirme girişimlerini önemsediklerini, yazılı kaynaklarca oluşturulan kurmaca anlatılara değer verdiklerini göstermektedir. Bu tür bir sahiplenmenin karşı tarafta tepkilere yol açması da kaçınılmazdır. Kırım topraklarını "demokratik yöntemler"le yeniden kendisine bağlayan Rusya Federasyonu'nun Kırım tarihini güncellediği ve bu güncellenen tarihe mekteplerde okutulan ders kitaplarında da yer verdiği göz önünde tutulduğunda Rusya Federasyonu bünyesindeki Rus olmayan milletlerin, özellikle de köklü bir devlet geleneğine sahip olan ve kurdukları devletlerle bir zamanlar Rusları da yöneten Tatarların neden tepkili olduklarını anlamak daha da kolaylaşmaktadır. Rusya Federasyonu'nun yöneticileri, İvan ve Yermak üzerinden kurgusal geçmişe ya da tarihe sahip çıkarken Rus olmayan milletlerin, özellikle de Tatarların tarihleriyle gerçeklerini yok saymaktadırlar.

Verhoturov gibi isimler dikkate alındığında Rusya Federasyonu'nun kurgusal anlatılara ve tarihe sahip çıkmasının sadece Rus olmayan milletlerin aydınlarıyla bilim insanlarını rahatsız etmediğini, Sibirya'nın Rus asıllı kimi aydın ve bilim insanı nezdinde de tepki uyandırdığını, kurgusal tarihin onlar tarafından da bilimsel bir zeminde sorgulandığını belirtmek gerekir. Bu bağlamda,

Verhoturov'un "Sibirya Fatihî" Yermak'la ilgili tespit ve yorumları önemli olup Türkiye'deki araştırmacılarca dikkate alınmasında yarar vardır.

Kaynakça

- Agapov, M. G. (2016). "Avatarı Yermaka: Monumental'nie Formı Representatsii i Aktualizatsii İstoriçeskoy Pamyati". Vestnik Arheologii, Antropologii i Etnografii, 1/32: 142-150.
- Bayram, Bülent (2011). "Tataristan'da Yeni Yayınlanan İki Tatar Destanı: Ataklı Kız Tukbike ve Timir Batır". Türkbilig, 2011/21: 149-172.
- Gıyalecidinov, Selim (2000). Tatar Halık Rivayetleri hem Legendaları. Kazan: "Rannur" Neşriyatı.
- Kurat, Akdes Nimet (1987). Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lincoln, W. Bruce (1996). "Vahşi Batı" Sibirya ve Ruslar. (Çev.: Mehmet Harmancı), İstanbul: Sabah Kitapları.
- Söylemezoğlu, Galip Kemali (1939). Rusya Tarihi. Ankara: Kanaat Kitabevi.
- Verhoturov, D. N. (2005). Pokorenie Sibiri: Mifi i Real'nost. Moskova: Olma-Press.
- Zuyev, Yu.- Kadirbayev, A. (2000). "Pohod Yermaka v Sibir": Tyurksie Motivi v Russkoy Teme". Vestnik Evrazii, 3: 38-60.

ЕРМАК ТИМОФЕЕВ, АТАМАН-ЗАХВАТЧИК В СМУТНЫЙ ПЕРИОД МЕЖДУ ПРАВДОЙ И ВЫМЫСЛОМ.

АННОТАЦИЯ

Известно, что в истории государств, особенно государств-захватчиков, нет правдивых фактов, а книги по истории и исторические документы наполнены «вымышленными фактами». Исторические периоды, связанные с вторжениями и завоеваниями, могут быть полностью обработаны вымышленными фактами. Вымышленные факты об истоках, государствах, лидерах и вторжениях (оккупация, грабеж, завоевание и др.), в основном используемые на этапах пропаганды и построения идентичности, размывают исторические факты и формируются в соответствии с ожиданиями и желаниями людей.

Такие вымышленные повествования, выделенные в процессах построения национальной идентичности, превращения исключительных лиц в верных подданных и, в частности, развития пропаганды невинности, святости и правоты попыток вторжения, позже попадают в книги, преподаваемые в школах, превращаясь в их основные повествования, обсуждение официальной историографии которых является "грехом". Можно встретить такие вымышленные повествования в книгах по истории почти всех народов, особенно народов, которые узурпировали территорию других народов и

доминировали в общинах разного происхождения и религий, живущих на этих землях. Одна из этих национальностей - русские. С распадом государства Золотая Орда русские, которые стали более могущественными и вступили в процесс быстрого расширения с середины 16 века, как и белые люди Западной Европы, благословили попытки вторжения в царскую эпоху, создали пропагандистские устройства в этом направлении, передали попытки вторжения следующим поколениям через вымышленные повествования, созданные инвазивными/мародерскими именами. Политические силы, которые владели царским периодом после распада или образования Советского Союза в процесс реорганизации, положив конец эмбарго на религию и церковь, ускорили процесс возведения статуй «национальных героев» в оккупированных городах. Во главе имен, вновь освященных после советского периода, были царь Иван и «завоеватель Сибири» Ермак Тимофеев. Новые статуи Ермака, которые были выведены на орден Святых отцов Церкви в царский период и превращены в знаковую фигуру, украшают сибирские города постсоветского периода, сохранив память святых царских «завоеваний».

Историческая личность Ермака Тимофеева, которую царская Россия начала представлять как благочестивого завоевателя Сибири через сорок лет после его смерти, цель Сибирской Экспедиции, в которую он входит, и результаты этой экспедиции являются одной из самых важных тем исследований и дискуссий по истории царской России. Кем же был этот «Завоеватель Сибири» Ермак Тимофеев? По желанию царя или же Строгановых он дошел до Сибирских ворот? Он организовал свою экспедицию для того, чтобы добавить Сибирские земли в российское государство и воссоединить «неверных», живущих на этих землях с Христом? Или он был атаманом-захватчиком, который хотел искупить свою вину перед царем? Как этот обычный казачий атаман-захватчик превратился в «завоевателя Сибири»? Насколько эффективны устные повествования в оспаривании письменной традиции, созданной вокруг Ермака и часто состоящей из вымышленных повествований?

Данное исследование, как и некоторые сибирские и русские историки последнего периода, рассматривает тему Ермака Тимофеева в контексте размытия реальности и художественной литературы, и обсуждает процесс превращения мародерского казачьего атамана в «завоевателя Сибири» на основе производства письменных и устных традиций.

Ключевые слова: Ермак, Сибирское ханство, русские, татары, вымысел, повествование.